

“Tetszhalott” versek a magyarórán

Néhány szempont a Himnusz és a Szózat összehasonlító elemzéséhez

CSERJÉS KATALIN

Kölcsey Ferenc

Himnusz

A magyar nép zivataros századaiból

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
M megbünhődte már e nép
A multat s jövőndőt!

Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére,
Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.
S merre zúgnak habjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágoznak.

Értünk Kunság mezein
Ért kalászt lengettél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára,
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Hányszor zengett ajkain
Ozman vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének!
Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

Bújt az üldözött s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában,
Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette,
Vérözön lábainál,
S lángtenger felette.

Vár állott, most kőhalom
Kedv s öröm röpkedtek,
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virúl
A holtnak véréből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hő szeméből!

Szánd meg isten a magyart
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
M megbünhődte már e nép
A multat s jövőndőt!

1823.

Vörösmarty Mihály
Szózat

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsőd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.

Itt küzdenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai.

Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhulltanak legjobbjaink
A hosszú harc alatt.

És annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után,
Mégfogva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.

S népek hazája, nagy világ!
Hozzád bátran kiált:
"Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált!"

Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért,
S keservben annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.

Az nem lehet, hogy ész, erő,
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.

Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százvezrek ajakán.

Vagy jőni fog, ha jőni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

S a sírt, hol nemezet süllyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászköny ül.

Légy híve rendületlenül
Hazádnak, oh magyar:
Ez éltetőd, s ha elbukál,
Hantjával ez takar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

1836.

Mindig is úgy gondoltam, hogy az irodalomtanár legnehezebb feladata az önálló műelemzés, ill. ennek kiviteleztetése. Elfogadtatni saját gondolatmenetemet az osztállyal. Ehhez persze valóban saját, hadd hívjam úgy: megszenvedett gondolatmenet kell, nem más szakírótól összeollózott ex katedra expozé. Nem látok különbséget aközött, ahogy az ember maga egy versen elgondolkodik – s ahogy ezt majd diákjainak átadja. Egyetemi módszertani óráimat ezért is alakítottam át gondolkodásmódszertani gyakorlattá. Kíséleteket teszünk a művek megközelítésére, gondolati megragadására.

A hallgatók gyakran megkérdezik, ha önálló feladatot kapnak, hogy most úgy beszéljenek-e a versről, mintha középiskolai diákoknak mondanák. Válaszom mindig az, hogy úgy beszéljenek a versről, ahogy ők maguk, nagy gondolati fegyelemmel, mélyen a szövegből kiindulva gondolják. És logikusan: az irodalom nem az abszolút szubjektivizmus, az impresszív beleélés tereuma. Az elemzés csak akkor jó, ha fel

van építve, egyik kérdésem a másiktól következik. S amit én így, hosszas munkával végiggondolok – csak újra kell gondolni hangosan a diákok előtt: megismétlem a folyamatot.

Mit nehezebb elemezni: a századelő avantgarde-jának kusza szóbokrait; a szimbolizmus csak intuitíve megközelíthető kép-szövevényeit; Novalis megfoghatatlan Éj-himnuszait; napjaink "küszöb-líróját" (sokszor csak attól lírai mű, hogy az akar lenni, a "küszöbén" van valaminek); – vagy Balassi istenes énekeit; a magyar felvilágosodás korának didaktikus, nehézkes verseit; hazafias líránk reformkori darabjait; az agyon-gyötört A magyar Ugaron-t; Petőfi elcsépelte Egy gondolat bánt engemet-jét (rosszabb lesz-e a vers attól, hogy agyonismétlik? Kétségtelen, hogy ártatlanul szenved, mégis leértékelődik); vagy legnagyobb kikiáltott, de mindenképp leghíresebb nemzeti verseinket, a Himnuszt és a Szózatot, e két tetszhalottság állapotában vegetáló ver-sünket...? Ki tudja? Tanára válogatja, ki mivel birkozik meg könnyebben.

A hazafias versek tanítása amúgy is probléma. Nem egy hallgatótól hallom, hogy semmi kedve az efféle feladathoz, a hazafiság mára leértékelődött, a változékony és hazug napi politika elvette minden hitelét. Az emberek nem hisznek, a hazafiság frázissá süllyedt egy a jó mód és nyomor alternatívái közt vergődő nép számára. A reformkori hazafiság pedig nehezen érhető már tetten. XIX. század eleji híres verseink felfújt ballonok, a retorikus pátoz mögött üres közhelyek vannak. Vörösmarty Vén cigánya, Előszója más, dehát azok már a nemzeti kataklizma után íródtak. Sok hallgató szívesebben tanítaná Kölcsey Zrínyi dala helyett a Kubla Kánt, az Ódát a nyugati szélhez (nem is sejtik, hogy ezekről tán még nehezebb bármit mondani!).

Abban kétségtelenül van valami abszurditás, hogy Goethétől A vándor éji dala a kötelező, a Faust nem, míg Bessenyei valamennyi röpiratát megbeszéljük, átrágjuk magunkat Kölcsey Parainesisén. Ezeket az ellentmondásokat én a magam tanítási gyakorlatában sosem tudtam feloldani. Valószínűleg ezért is futottam meg a középiskolai tanárság előtt, s dolgozom az egyetemen, ahol olyan órát hirdetek, amilyent akarok, olyan mélységben és addig foglalkozom egy anyaggal, ahogy a lelkiismeretem diktálja. Másrészt ez a munka korántsem olyan hatékony, mint középiskolai tanárnak lenni. Annyi bizonyos, hogy sietni az anyaggal nem szabad. Kevesebbet elmélyülten átvenni többet ér.

Elháríthatja-e magától a tanár hazafias-közéleti verseink tanítási feladatát? Heine dalai helyett talán dönthet Hölderlin alaposabb megtanítása mellett, de a Zrínyi második énekét, a Gondolatok a könyvtárban-t, a Himnuszt és a Szózatot kihagyhatja-e? Aligha. Kedv és hit nélkül csinálni azonban lehetetlen – egy rutinos magyartanár számára semmi sem lehetetlen? – nem érdemes, sőt bűn!

Leértékelődhet-e a hazafiság a napi politika miatt? Addig lehet csak jó (értelmes) hazafinak lenni, míg az ember ellenzékben van?

Vagy tovább is érdemes, de csak addig érdekes? Ha már nem javít bele az igazgató a március 15-i ünnepi műsortervembe, nem húz ki szavakat, dátumokat – minek is csinálni? Március 15. most már úgysem több, mint ami április 4. volt: a diákok levonulnak az udvarra, lökdösődnek, a mikrofon recseg, és meghallgatjuk évről évre ugyanazt.... Hazafinak lenni csak valami ellenében lehet? Dehát ez siialmas lenne! Aki így gondolkodik, önmagát becsüli le s szolgáltatta ki a külvilág változékony ízlésének.

Az egyik legszebb és legfontosabb feladat a négy évben a Himnusz és a Szózat tanítása.

Egy problémával azonban meg kell még birkóznunk az elemzési kísérlet előtt. Jók-e, esztétikai értelemben véve, műként értékesek-e szeretett közéleti verseink: Batsányi A látója, Berzsenyi A magyarokhoz írott első és második ódája, Csokonai Jövendölése az első iskoláról a Somogyban? Egyáltalán: megállapítható-e az, hogy egy vers "jó"? Tartalmaz kategória-e ez? Használhatók-e irodalomra az "objektíve jó/rossz" fogalmak?

Ez eszembe juttatja egy régi vitámat középiskolai diákokkal. Egy órán – aznap már vagy az ötödik lehetett – meggondolatlanul kiszaladt a számon egy verset illetően, hogy ezt hagyják is, rossz verssel minek foglalkozni? Úgy látszik, mégsem először használhattam ezt a kategóriát, mert a diákok szinte lecsaptak a szavaimra. Az utolsó órában voltunk pedig, és a tavaszi napsütésben elég sokan bóbiskoltak. Nem szemtelenül, de határozottan számonkérték: hogy merem én állandóan a “jó” és “rossz” minősítést használni. Talán meg tudom mondani objektíve, melyik a jó vers s melyik nem az? Mert ők úgy gondolják, hogy az irodalomban maximum az a kifejezés helyénvaló, hogy “nekem tetszik” – s ez felment mindenfajta indoklás, érvelés terhe alól.

Gondolkoztam, mit válaszoljak. Minden kétséget kizáróan vannak jó és rossz művek. Szabolcska Mihály verselményei rosszak, míg Ady Az eltévedt lovas-a megrázóan jó. De ezek szélsőségek. Kölcsey Vanitatum vanitas-ára én azt mondanám, hogy nem jó vers, míg a Zrínyi második énekét döbbenetesnek tartom. Érveljek most a gyerekek előtt megszerkesztettséggel, tömörséggel, jól eltalált metaforahasználattal, pontos rímekkel? Ez nem lehet meggyőző! Azt feleltem, hogy másnapra gondolkodom a dolgon.

Végül egy példa bemutatása mellett döntöttem Reménykedtem, hogy ez meggyőzőbb lesz, mint a sok beszéd esztétikai kategóriákról. Kiválasztottam egy körülbelül nyolc soros Pilinszky-verset és egy ugyanilyen hosszú avantgarde (szürrealista?) verset egy antológiából, szerzőjét nem ismertem. Válogatásomnak két szempontja volt: egyik vers szerintem “jó” legyen, a másik “rossz”, ill. hogy egy közös vonása azért legyen a két költeménynek: első, második, harmadik olvasásra érthetetlenül bonyolultnak tűnjék.

Másnap minden diák megkapta a két verset (cím és szerző nélkül), és kértem, foglalkozzanak pár percre velük. Utána első benyomásaikat kérdeztem. Ők szerteljesen sarokba akartak szorítani, de épp azt felelték, ami nekem kapóra jött: egy szót sem értenek egyik versből sem (hány felnőtt vagy akár egyetemista merné ezt beismerni?). És ekkor feltettem a jól kifundált beugrató kérdést: éreznek-e mégis különbséget a kétfajta nem-érthetőség közt. Érzik-e, hogy az egyik szöveg esetében érdemes vállalni a gondolkodás kalandját, mert hosszas figyelemmel igenis értelmet nyerhet, kibogozhatóvá válik a megbúvó tartalom, mert van benne belső kohézió és valami igen fontos közlendő; míg a másik fokozhatatlan bonyolultsága csak bonyolalmasság, összetartó erő nélküli szócsoportok laza lánc? Azaz: rossz mű. S már itt is voltunk a lényegnél: mindannyian gondolkodás nélkül a Pilinszky-művet nevezték meg tovább-gondolkodásra érdemesként. El kellett ismerniük, hogy igazam van.

Ott és akkor őket talán meggyőzhettem, de azóta is komoly kétségeim vannak az objektív ítéletekkel kapcsolatban.

Jó vers-e a Himnusz és a Szózat, vagy csak azonos sablonra készült, kötelesség-diktálta feladatversek, melyeket szeretünk és tisztelünk, de igazán értékelni nem tudunk. Nem is kell, mert nem az a feladatuk, hogy jó versek legyenek, a nemzet himnuszát ilyen szempontból vizsgálni egyenesen szentségtörés. E versek betöltik szerepüket, boncolgatásuk egyetlen dolog. De akkor miért kerül be minden érettségi tételsorba az idők kezdete óta “A Himnusz és a Szózat összehasonlító elemzése”? Megszokásból, köteles tiszteletből. Ami e feleletek címszava alatt elhangzik, az nem sok, néhány pontban összefoglalható:

- a) Optimizmus-pesszimizmus kérdése
- b) Idő- és értékszembesítés a két versben: a “dicső múlttal” egy “korcs jelen” áll szemben
- c) Retorikus szerkezet; pátozatos fokozódás
- d) Keretes felépítés

e) A két vers megszólítottjának különbsége

Ez az öt felvetés nem egyenértékű, igazságtartalmuk sem egyforma. Egy részük igaz, de így, szövegszerű alátámasztás nélkül kimondva – megalapozatlan, a sokszori ismételtetés által pedig közhely. Más részük hamis állítás, tehát cáfolandó. Van köztük olyan kijelentés is, mely legalábbis problematikus.

Felvetődik a kérdés, mi a két versben a több: az azonosság vagy a különbség. Azt gondolom: a különbség több, ezért lehetséges, hogy valahavolt legkedvesebb osztályom fiúi a dembnói, tarnowi, przemysli, kassai, krakkói emlékhelyeken mindegyre és kizárólag csak a Szózatot voltak hajlandók elénekelni a koszorúzás után.

A két vers mint költemény tetszhalott a nemzet tudatában betöltött szerepe miatt, attól, hogy bárhol felbukkanhat: egy futballmeccsen, szép nyári napon az utcára hallatszik egy konyhai rádióból, elmegyek egy idegen gimnázium előtt, és hallom a ballagás közben elénekelt Himnuszt, este a TV-adást is ez zárja le... Szó sincs róla, hogy ez baj lenne, nem is lehet másképp, egy foci- vagy kosármeccs sok mindennél alkalmasabb hazafias érzelmek ébresztésére. Csak hát az ilyen versek, melyekből himnusz lesz – megszűnnek költeményként funkcionálni, különben is csak az első versszakuk élnek.

Hogy lehet hát itt azt a kérdést felvetni, hogy "jó versek"-e ezek?

Vizsgáljunk meg néhányat az előbb felidézett szempontok közül, nézzünk a mélyükre, csupán a szövegből kiindulva. És, ha sikerül, próbáljuk meg bebizonyítani, hogy a Szózat egyik leglendületesebb, legszenvedélyesebb-legjobb versünk, a Himnusz pedig a szemünk láttára rúgja le magáról az előrekész séma nyűgeit, s válik sodró erejű, megrendítő vallomássá!

Minkét vers keretes szerkezetű, s a keret mindkét versben módosul a vers végére. A keretversszakok a költemény egészéhez képest mindkét esetben nagy helyet: a Himnusznál 64 sorból 8+8, a Szózatnál 56 sorból 8+8 sort foglalnak el. Ez még hangsúlyosabbá teszi a keretben helyet foglaló közlendőket. A Szózatnál a keret 2-2 versszakot foglal el, a Himnusznál 1-et, de a sorok száma mindkét esetben azonos, a keret és versegész aránya nagyjából azonos. Rokonítja a két vers keretét az is, hogy mindkettő módosult keret, s hogy ez a módosulás csak a keret első négy sorára terjed ki, az utolsó négy sor (a Szózatnál a keret második versszaka) változatlan marad. Rokon vonás még, hogy a keret első négy sorának variálásában legszembetűnőbb a szórend nyomatékosító felcserélése:

"Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel"

"Szánd meg isten a magyart
Kit vészek hányának,"

"Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;"

"Légy híve rendületlenül
Hazádnak, oh magyar"

De ezzel vége is a rokon vonásoknak. Ha a pesszimizmus-optimizmus kérdésére keresünk szövegszerű bizonyítékokat, egyet, íme, már találtunk is! Vajon a végére módosuló refrén mindkét versnél ugyanazt jelenti-e? Ugyanazt vagy mást állít a Himnusz, illetve a Szózat a költemény elején – és végén? Milyen a két vers "íve": fel- vagy lefelé tartó vagy stagnáló? A Himnusz keretében nemcsak a szórend módosul, hanem egy kulcsszó is kicserélődik: az áldáskérés szájalomkérésre fordul. A költemény elején még áldásért, a vers végén már csak szájalomért fohászkodhat a Husztban magát "honfi"-ként megnevező beszélő. S a második sor is kicserélődik: a "Jó kedvvel, bőséggel" helyére a "Kit vészek hányának..." baljóslatú sor kerül. A harmadik sor azonos, de a negyedik sorbeli folytatása ismét csak drámai esésen megy keresztül. A vers elején a "védő kar" küzdő, viaskodó, eleven nemzetet oltalmaz, a

végén már csak egy "tengerén kín" közt vonagló élő-holtat. Tragikus értékeséssel megy tehát keresztül a vers. Egy, bár sokat szenvedett, de még talpon lévő, új esztendőre készülő nemzetből a jelenben rabként vegetáló, kétvállra fektetett embercsoport lesz.

A Szózatban erről szó sincs. Vörösmarty nem mond mást a vers végén sem, mint az elején. Ugyanazt mondja, csak még sokkal határozottabban a kanti kategorikus imperatívusz erejével. És azáltal is erősebb a felszólítás ereje, hogy a lezáró keretversszak előtt közvetlenül a nemzethalál víziója áll. Szembesülve a halál kockázatával rendületlen, rezzenéstelen hűséggel kell magyarnak vallani magunkat. Ez lett volna az első adalék az optimizmus-pesszimizmus kérdéshez: a Himnusz világa zuhanó világ, a Szózaté emelkedett hőfokkal, megszenvedetten állítja elejétől végig ugyanazt.

Ezért, s mert a néma és passzív Isten helyett (a Himnusz néma Istene majd az 1838-as Zrínyi második énekében szólal meg) a cselekedni s akár a halálos döntést is elhordozni képes magyarság a megszólított – ezért énekelték az én 18 éves fiúim mindegyre csak a Szózatot történelmi emlékhelyeinken!

A Himnusz keretversszakában van egy fájdalmasan szép belső idézet, ami csak nekünk, magyaroknak szól, idegen nem értheti. A "tép" és a "nép" rímeltetésével mintegy beemeli Kölcsey a versbe a nemzet titkos himnuszát, a betiltott Rákóczi-nótát, mely évszázadokon át csak gyertyafénynél, búsuló baráti társaságok körében hangozhatott fel, (akár még pár évvel ezelőtt is a székely himnusz). Azt a Rákóczi-nótát, amit a tárogatókkal együtt tiltottak be a szabadságharc után, és aminek elénekeltetéséért még közel száz esztendő múltán is elcsapták állásából Csurgón Csokonait.

Most nézzük meg a két vers időszembesítő szerkezetét! Mennyi helyet szentel a két költemény a múltnak, jelennek és jövőnek? Rövid vizsgálódás után is megállapítható, hogy a Himnusz szerkezete az időszembesítés szempontjából is a jóval világosabb, a sémához bizonyára jobban igazodó. A Szózat vizsgálatakor egy idő után úgy érezzük, erőltetett az idő-kategóriákat a versre húzni.

A Himnusz a múltnak négy versszakot szentel; a hatodik, "Bújt az üldözött..." kezdetű versszak időbeni besorolása problematikus, benne az igeidők keverednek. Maradjunk a keret utáni negyedik verszaknál! A négy strófa egy éles cezúrával ("Hajh, de...") két szimmetrikus részre oszlik. Itt szokás mondani, hogy az első és második versszakot a "dicső múltnak" szenteli a költő, míg a következő kettőt a dicstelen, tragikus múltnak. Nézzünk a mélyére ezeknek az állításoknak!

Kölcsey a múlt idézését sorrendben a honfoglalásnál, időrendben Bendegúznál, azaz a hun-magyar azonosságnál kezdi. Anonymus felvetése és Kézai Gesta Hungarorumának részletes hun-képe óta az egész magyar köztudatot fogva tartotta ez a hősi kép: dicső rokonság a nagy Etelével. Eltart ez a XIX. század végéig: gondoljunk Arany hun trilógia-tervére, Csontváry megalomániás képzeteire, hogy ő Attila reinkarnációja. A büszke múlt átfogó felvázolását a magyar táj bőségének, gazdagságának leírása követi. Ez a négy sor szerves kapcsolatot létesít a keretversszakok "bort, búzát, békességet" újévi jókívánságával. Majd a török elleni győzelmek következnek, végül pedig természetesen Mátyás, annak is Bécs elleni vitézsége. Jó-e erre a két múltidéző versszakra a "dicső múlt" kategóriát használni? S a következő kettőre a "dicstelen"-t? Mert hát most a pusztulás képei következnek: a tatár, a török iga; az előbbi két sornyi helyet foglal el, az utóbbi hatot. Mikor történt tehát a baj, s miért? Farkas András protestáns énekszerző óta, Károlyi Gáspár történelmi munkáján át tudjuk; Zrínyi is ezt a gondolatmenetet folytatta, hogy a nemzetre szakadó külső vész oka Isten haragja, aki így bünteti a tőle elpártolt, összebékülni nem tudó magyarságot. A gondolat, hogy "Hajh, de bűneink miatt gyúlt harag kebledben" tehát nem Kölcsey egyéni leleménye, úgy nem is lenne hitele ebben a himnuszban, ahol ő maga névtelenül, a közösség egy tagjaként szólal meg.

Isten tehát eleinte szeretett bennünket, ám bűnbe estünk, s ezután elfordult tőlünk? A múltidéző sorok így a történelem időrendjét követik a Himnuszban? Erről szó sincs, a tatárok csak a második részben szerepelnek, a törökök mindkettőben. Isten hol szeretett bennünket s jutalmazott, hol meg megharagudott s büntetett? Így járt le-föl a történelem során a "nagy hinta-játék" Isten s bűneink szeszélye szerint egy perc nyugovás nélkül? Milyen címkét ragasszunk a két-két múltidéző versszakra a "dicső" és "dicstelen" helyett? Olyant, amely a címhez, a megszólítotthoz s a kerethez is illik? Talán a legjobb lenne azt mondani: a harmadik-negyedik versszak tartalmazza az isteni kegyelem állapotát, az ötödik-hatodik versszak pedig a kegyelem megvonásának idejét. Ilyen értelemben az ötödik-hatodik versszak három problémája: a tatár, a török s a belső széthúzás két részre szakad: A "Hányszor támadt tenfiad"... polgárháborús képei az ok, míg az előző két külső vész az okozat: Isten büntető keze így sújt le elpártolt nyájára. Mindenesetre: a múltidézés a legfájóbb sebbel, az okkal: a testvérharccal ér véget. (A Zrínyi második énekében a Himnusz néma Istene tragikus ítéletet hoz: kettészakít valami elválaszthatatlant; megmarad a haza, a "hűv anyja", de rajta más faj sarjad. "Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek..." – ilyent az ember csak kétségbeesésében mond: "amit mondtam, fájdalom volt".)

Így jutunk a jelenhez. A hatodik versszakban megzavarodnak az igeidők, zaklatottá bomlik a vers. Megjelenik az első valódi szereplő is: a bujdosó mint a magyar táj hőstípusa (akár Adynál a magyar Messiás). Űzött tépettség lesz úrrá a versen: a jelen: vér- és lángtenger. A vers a gondolatok belső sodrása által kiszabadult a sablon bőrönéből és szárnyalni kezd. Nem feladat-vers többé.

Az utolsó előtti versszak még mindig nem tud elszakadni a múlttól. Érezzük, e költemény szerzőjét fájó elkötelezettség fűzi a múlthoz, ahogy másik két versének Zrínyije is az Idők Vándora, akinek csak a múltból van tudomása. A hetedik versszak drámai szembeállításban villantja fel nem a "korcs" jelent, hanem a tragikus, pusztuló, Isten keze súlyát magán érző jelent. "Megbűnhődte már e nép a múltat s jövőt". Nem ostorzás ez most már, hanem mély részvét, egy agyonsújtott nemzet sóhaja.

A vers világának legnagyobb része a múltban játszódik. A jelen csak a múlttal való fájdalmas szembesítésben szerepel. S a jövő? Van-e a Himnuszban jövő-képe? Ez is az optimizmus-pesszimizmus kérdését illeti. Szó szerint szerepel a "jövő" szó kétszer is a versben, kiemelt helyen, a keret utolsó szavaként, utána felkiáltójellel. A vers utolsó szava is ez. Az összefüggés, melybe ágyazva van, újszerű, más versben sosem hallottam, Kölcseynek, "a nemzet legfájdalmasabb emberének" saját gondolata lehet: annyit szenvedtünk már, hogy a jövő századokra előre letudtuk bűneinket. Van tehát jövő. De milyen is lesz ez az eljövendő idő? Az utolsó előtti versszakban, a jelent idéző sorok után áll egy szó, mely jelentésénél fogva jövőt tételez: "virúl" – virágot hoz, termést, azaz jövőt érlel. Csakhogy a jövőt hordozó szó előtt a "nem" áll. Igen, tovább folytatódik itt az élet, de ez nem jövő, kitágult, örökkön tartó, kínzó jelen inkább, a rabság állandósulása, halódó vegetáció. Mennyivel lelkesítőbb ennél még a Szózat nemzethalál-képe is! A kihívott, emelt fővel elhordozott halál.

A Szózatban az időszerkezet nem ilyen világos. Azt, hogy meddig tart a múlt, jól látjuk, de már a jelennél a leírást a drámai párbeszéd veszi át és a szenvedélyes vallomás. A Szózat jelen-képe mégis igen határozott. És itt van jövő is, három versszak erejéig, s kettéhasad egy alternatívára, akár a Himnuszban a múlt.

A múltleírás a Szózatban egészen más, mint a Himnuszban. A felületes olvasót megtévesztheti, hogy itt is felidéződik a honfoglalás, a Hunyadiak harcai. Mindez azonban csak érintőleges. Vörösmarty egy romantikus gesztussal átfogja egész nemzeti múltunkat, s belőle egy döntő momentumot emel ki: a küzdelmet, véres évszázados küzdelmet a szabadságért. Egy cselekvő, felemelt fővel küzdő és elbukó, de újra feltámadó nép heroikus képe áll előttünk. Volt egy francia barátom, aki a magyarságról

alkotott első képét a Szózatból szerezte. Amúgy is romantikus alkat volt, Byronon nevelkedett, de ez a vers megragadta, megrendítette. Megtanult magyarul, később a helsinki egyetem magyar lektora lett.

A küzdelemről amúgy is sok szó esik a XIX. századi irodalommal foglalkozó magyar-órákon. Király István Ady kapcsán beszél a "mégis-morál"-ról, de a küzdelemnek és a hazafiságnak ez a szenvedélyes vállalása jóval korábbi magyar vonás. (Egyszer egy hallgató ezt a gondolatot úgy korrigálta, hogy nem magyar vonás ez, hanem a nyugati-fausti-ember sajátja.) Mikor Zrínyi egy prózai munkájában lelke mélyéig merül fajtája ostorzásába, majd hirtelen, minden előzmény nélkül óriási lélegzetet vesz, és bevallja, hogy ez az egyetlen nemzet, melyhez valaha tartozni kívánna, mert ez minden nemzetek közül a legrátermettebb, legvitésebb... A Gondolatok a könyvtárban című versnek két és fél oldal után vége van, a legpesszimistább, legkétségbeesettebb vége: "Ez hát a sors és nincs vég semmiben?/ Nincs és nem is lesz, míg a föld ki nem hal/ S meg nem kövülnek élő fiai." A történelem nem fejlődik, hanem körben forog; az emberiség fölér Babel tornyának csúcsára, már-már eléri az isteni titkot, s ekkor vége, visszazuhan minden a kezdet kezdetére: "Sötét és semmi voltak... vannak... és lesznek" (Éj monológja).

Ekkor azonban Vörösmarty, akár korábban Zrínyi, a semmiből, illetve saját lelkéből, lelkesedéséből új erőt csíhol, és minden külső bizonyossággal szemben meghirdeti az egyén kötelező programjaként a küzdelmet, s nem akármiért: "Előttünk egy nemzetnek sorsa áll."

Madách Ádámja is nekiindul az álomban már látott rémületes útnak abban a reményben, hogy lesz módja "útját másképpen vezetni." (Más kérdés, hogy a Tragédia küzdés-programja nem a 15., hanem az Űr-színben hangzik fel először, de itt furcsán másféle éllel: "A cél voltaképp mi is? Megszűnte a dicső csatának. A cél: halál, az élet küzdelem, s az ember célja e küzdés maga." Mi tehát a cél? "A cél: halál", vagy a "cél e küzdés maga"? Az embernek olyan érzése támad, mintha a küzdés itt, a halál fizikai megtapasztalása után tartalomból formává, egyetlen lehetséges, immár konkrét cél nélküli vagy indifferens céllal bíró formává, a lét egyetlen lehetséges formájává válik. Küzdés a lét, míg az tart, tart az élet is, s a vég: halál. A Tragédiának igen sok olvasata van.)

József Attila a Hazám című szonettciklusában hat képben villantja fel a Magyarországot sújtó bajokat. Minden a legszélső pesszimizmust sugallja; egy olyan ország képe bontakozik ki, ahol egyszerűen nem lehet élni. S ezután jön a hetedik szonett:

"S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad -
Édes Hazám, fogadj szívedbe,
hadd legyek hűséges fiad!"

Ady sem tud elszakadni innen, az örök jelen, az örök létharc helyéről, erről az "elátkozott hely"-ről: Párizs-versei szólnak leginkább Magyarországról. A küzdelem és a hazafiúi érzés végérvényesen összekapcsolódik. Ezt az országot sosem lehetett könnyen szeretni. Erre is az a francia barátom hívta fel a figyelmemet: egy idegen, gazdagabb, győztes nemzet fia nem érti, mért harcol, vagdalkozik állandóan a mi irodalmunk, miért érzi mindenki kötelességének, hogy, egyéni problémáit félretéve, újra és újra a haza sorsával foglalkozzék... Ez a nép nem tud önfeledt lenni, örülni, nem ismeri a könnyedséget?

A Szózat a nemzeti múltból a harcot tartja érdemesnek kiemelni. A jelenből pedig – most látjuk, micsoda közhely is, minden alapot nélkülöző, a Szózatot múlt – jelen, érték-értéktelenség-szembeesítő versnek tartani! – egyet emel ki, a legfontosabbat: az

életbenmaradás képességét. Hogy még itt vagyunk!! Amit Berzsenyi is mond a Magyarokhoz szóló ódájában:

"Nyolc századoknak vérzivatarja közt
Rongált Budának tornyai állanak,
Ámbár ezerszer vak küzdelemben
Véreidet, magadat tiportad."

Mi annak idején a középiskolában a Szózat e kritikus versszakát:

"És annyi balszerencse közt,
Oly sok vizsály után,
Megfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán"

– más hangsúlyozással és tagolással tanultuk. Azt kellett megnyomni, minél patetikusabban, hogy "Megfogyva bár, de törve nem..." Pedig a valóság az, hogy az "Él"-en van a hangsúly! Meg tudtunk maradni a vérzivataros századok közt, magányosan Európa közepén. Herder jóslata (eddig) nem teljesült. Ha van lelkesítő vers, hát ez az!

Ezután jön a szenvedélyes felhívás, mely a jelenből hangzik fel, s a jövőt hívja ki: élet vagy halál. A vers beszélője lehetetlennek, képtelenségnek tartja, hogy ez a sok véráldozat, a talponmaradásért folyó évszázados küzdelem hiábavaló legyen. Kölcsey azt mondta, hogy "Megbűnhődte már e nép a múltat s jövőt", s így utalt a jövőre. Vörösmarty azt mondja, hogy a harc és kitartás nem volt, nem lehetett hiábavaló, élünk, emelt fővel, de a halálos ítélet esetleges terhét is emelt fővel viseljük majd el – és így utal a jövőre.

Míg Kölcseynél a múlt, addig itt a jövő hasad ketté. A jelenben felhangzó három versszakos szózat a "jobb kor" jöttét sürgeti, szuggerálja. E korról, e vágyott állapotról egy ihletett versszak szól. A halál látomásával végződik a vers: a jövő tehát nem arányosan bomlik alternatívára – a halál két versszakot foglal el. Óriási mezőt látunk, temetőkeret, sírok borítják a Föld kerekességét, a Föld maga válik temetővé, hogy befogadja vérző hazánk testét. Körben emberek, milliók, a népek százezerei. A "nagyszerű" szó, mint mondják, Vörösmartynál "még csak" tömegméretű pusztulást jelentett, Széchenyi olvassa majd mai patetikus értelmében, s vele azóta mi is. Mennyivel kevésbé megrázó az eredeti jelentés? Egy nemzet teljes, végső pusztulása? Én inkább Vörösmartyval olvasnám!

És bár a vers a keret előtt a halálra végződik – mégsem lesújtó a végkonklúzió. A halál kockázata fennáll, de egy erős, felelni tudó népet találunk itt a földeken, s a keret kategorikus imperatívusza fortisszimóban ismétli a verskezdet parancsát:

"Légy híve rendületlenül
Hazádnak, oh magyar:
Ez éltetőd, s ha elbukál,
Hantjával ez takar."

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell."

Optimista vers? Úgy érezzük, az optimizmus-pesszimizmus kategóriái túl silányak e két vers súlyához mérten!